

Олександр Корж
СПОГАДИ¹

ЗУСТРІЧІ НА ЛІТЕРАТУРНОМУ ШЛЯХУ²

Педагогічні курси ім. Г. С. Сковороди.- Штурм Перекопу.- Зима 1920-21 року.- «Сковородинка».- Майк Йогансен.

У гуртожитку «Сковородинки» мешкали переважно аборигени далеких степів. Латані кожушки, свитини з домотканого сукна та старенькі червоноармійські шинелі прикривали плечі студентів. А верхня сорочка й штани були пошиті з сирового селянського полотна, а то й з чувалів. У великі морози треба було якось стягти на Благбазі жердину або дошку зі старого рундука, аби розпалити чавунну пічку - скип'ятити чай та обігріти задубілі пальці, які не могли вже тримати олівця. Яшний сухар (не завжди), макуха, сірі лісові груші та сахарин - оце ті харчі, що входили до нашого студентського раціону. Та якось викручувались. Організували бригаду, яка вечорами ходила на вокзал розвантажувати вагони - отож і мали якийсь заробіток для підтримки свого існування. Але головною допомогою було те, що ця ж бригада (до неї входили по черзі всі мешканці гуртожитку) ночами на громадській кухні пиляла дрова та чистила картоплю й буряк, за що із кухні ми одержували невеличкий казан з обідом. Всіма способами боролися з важкими умовами, аби лише здобути знання.

Чимало літературних імен пов'язано з цією «Сковородинкою»: М.Плевако, А.Шамрай, Я.Мамонтов, Т.Франко, М.Йогансен... Згадаю лише останнього. Йогансен на курсах викладав українську мову й літературу. Високоосвічений, балакучий, ласкавий, весінньо-молодий і сонячно-промений. Моє знайомство з ним не як з педагогом, а як із поетом відбулося на початку березня 1921 року. Я сидів на підвіконні у гуртожитку з казанком у руках, очікуючи на обід, за яким пішли чергові. Підходить Йогансен і сідає поруч.

- Це ваш «Степ» у «Шляхах мистецтва»? - запитує.

- Мій.

- А я, коли читав, то уявляв автора років на сорок...

А далі зацікавився: кого я читав із нових поетів. Я назвав Блока, Маяковського, Хлебникова, Семенка, Еллана...

- Я теж пишу,- признався Йогансен і тут же дістав з кишені блокнота і зачитав уривки, як він повідомив, із незакінченої ще поеми «Комуна». Запам'яталися окремі рядки:

...Сосюра з лісовими очима...

...Рудокопи - поети майбутнього...

...Де повився еллан по тичині...

Тим часом, поки ми розмовляли, чергові принесли обід. Одержав порцію і Йогансен (з ласки загалу, адже він не ходив пиляти дрова). Поїдаючи з апетитом пшоняну кашу, він замріяно промовив:

- Ех, якби до цієї каші та ще ложку олії! А діждемо колись!..

Йогансен вірив у колишній добробут людей, у комуно.

На курсах Йогансен викладав недовго. Того ж року він одружився з вихованкою «Сковородинки», кинув педагогічну роботу й цілком віддався літературній творчості.

1921 рік... Рік смерті Блока й Короленка. Думалось, що й вони раділи б зайвому сухареві й ложці пшоняної каші...

Альманах «Жовтень».- Знайомство з Володимиром Сосюрою.- Його шуба.- Мої відвідини редакції «Вістей».

У кінці 1921 року вийшов у світ альманах «Жовтень», присвячений четвертим роковинам Жовтневої революції. В альманасі були вміщені і мої два віршики. Отож якогось грудневого ранку, до початку лекцій, я поспішив до Літературного комітету, щоб одержати авторський примірник і гонорар. Наркомос тепер містився в будинку на Єпархіальній (згодом - Артема) вулиці, уже вчетверте змінивши свою прописку. За раннім часом у Літкомі не було ще нікого, крім прибиральниці, яка підмітала кімнату. Не заходячи до кімнати, я сів на канапі в коридорі напроти дверей Літкому, аби зачекати Коряка або секретаря Киричинського. Крізь відчинені двері із

¹ Друкується за виданням: Олександр Корж «Шуміти прощу листя» (вибране). Упорядник І.Лисенко. – Київ: «Рада», 2006 – С. 318 - 337

² «Зустрічі на літературному шляху» вперше були надруковані в журналі «Прапор» (1989- № 1).

сусідньої кімнати чулося повільне цокання друкарської машинки. Можна було безпомилково вгадати, що друкарка не мала належної кваліфікації. Закінчивши свою роботу, прибиральниця пішла до кімнати, звідки чулися невмілі вправи на друкарській машинці. Було добре чути, як прибиральниця до когось промовила:

- А у шафі й досі стоїть учорашній обід, візьміть, бо прокисне.

- Ні, дякую, візьміть собі,- лагідно відповів хтось, але голос був явно не жіночий, не друкарки.

Потім прибиральниця, мабуть, доповіла про мене, мовляв, у коридорі сидить якийсь товариш, на когось чекає, бо одразу ж після розмови з кімнати вийшов «друкар» зі жмутком паперів. Це був високий смаглявий юнак із темно-карими широко відкритими очима.

- Кого ви чекаєте, друже? - звернувся він ласкаво до мене.

Я відповів.

- А як ваше прізвище? - поцікавився юнак.

Я назвався.

- Ага! - голосно промовив він - А я - Сосюра.

Як видно, Сосюрі було вже знайоме моє ім'я і з «Шляхів мистецтва», і з «Вістей». А найбільше з того, що наші прізвища зустрілися на сторінках цього ж таки альманаху «Жовтень», у якому була вміщена поема Сосюри (вже не пригадую - «1917 рік», а чи «В віках»).

Несподіваний новознайомиць зараз же присів на канапі й почав упорядковувати сторінки передрукованого рукопису. А я тим часом краще розгледів свого співрозмовника. На ньому була добра шуба з лисячим коміром і шапка з такого ж хутра, але верх її оксамитовий. Упорядкувавши сторінки, Сосюра заговорив:

- Оце передрукував нового вірша. Хочете - зачитаю. Я залюбки виявив бажання. І Сосюра почав читати. Мене одразу приємно вразила манера його читання. Ніжний голос переливався в інтонаціях - то посилювався, то знижувався, немов затихав, віддаляючись. У паузах були приховані біль і смуток. У вірші розповідалось про сім'ю і Третю Роту, про Гнідка, що здох за селом, про меншого брата, який увесь час чекав від Володі з фронту галіфе і не дочекався - помер:

Тепер йому не треба галіфе...

На читання вийшла з кімнати прибиральниця і, притуливши до стіни щітку, з великою увагою прислухалася до кожного слова, до співучого голосу Сосюри, зачаровано дивлячись йому у вічі. Простота змісту, лірична теплота, з якою передано зворушливі домашні події, робили цей вірш життєвим, доступним для кожного. В авторському читанні він справив на мене сильне враження, та, мабуть, набагато сильніше - на прибиральницю. І я подумав: як легко Сосюра знаходить стежку до серця слухачів.

Після читання Сосюра коротко розповів про себе: дещо друкував російською мовою, дещо під псевдонімом «Озерний». Недавно повернувся з фронту, а тепер збирається вступати до Школи червоних старшин. Слухаючи біографічні відомості, я все ще не відвертав уваги від його незвичайної шуби. Зрештою, не стерпівши, запитав: звідки у нього така розкіш?

Сосюра охоче задовольнив моє зацікавлення:

- Учора купив на Благбазі...- а далі з помітним сумом уточнив: - Увесь гонорар за «Червону зиму» утешував якомусь попові...

З Літкому Сосюра мав іти до редакції «Вістей», де він, як повідомив, працював літпрацівником. І раптом щось пригадавши, звернувся до мене уже на «ти»:

- А знаєш що, друже? Підемо разом! - і доповів, що у портфелі редакції є мій вірш, переданий Коряком, але редактор Блакитний нині відсутній, а його заступник затримує з друком.

Я не став уже чекати на авторський примірник «Жовтня», вирішивши одержати його іншим разом, і охоче пішов із Сосюрою.

- Оце є автор того вірша, що ми маємо,- відрекомендував мене Сосюра заступникові редактора Миколі Любченкові.

Наступного дня вірш був надрукований та ще й поряд із віршем Тичини... Поминуло з місяць після знайомства з Сосюрою, як я знову зустрів його на вулиці. І мене здивувало, що Сосюра був не в шубі, а в старенькій шинелі, хоч мороз був чималий. Я не міг не запитати про шубу.

- Продав! - коротко відповів Сосюра і, безнадійно махнувши рукою, додав: - За п'ять кілограмів пшона...

Блакитний хоче мене бачити.- Я тікаю від Еллана.- Михайло Доленго - Микола Хвильовий і Валер'ян Поліщук.- Знайомство з Блакитним.

Десь у кінці 1922 року я забіг до контори «Вістей» дізнатися про гонорар за вірша. Назвавши бухгалтерові своє прізвище, я помітив, як одна особа, що виходила з контори, опираючись на милицю, звернула на мене увагу, окинувши зором з голови до ніг. По якійсь хвилині ця ж особа знову з'явилася в конторі й прямо підійшла до мене:

- Товаришу, вас просить Блакитний зайти до нього в кабінет.

Не було сумніву, це був хтось із працівників редакції, де, можливо, згадувалося моє ім'я, мовляв, хто се за автор, що його й досі ніхто не бачив. І от при нагоді цей працівник відразу словистив Блакитному, що таємничий Корж зараз знаходиться в конторі.

Я невимовно хитнув головою на знак, що зайду. І раптом оторопів... Блакитний-Еллан... Вірші його чудові, але як людина - хто він? Оці незвичні для українського прізвища два «лл» мене зовсім збили з пантелику. Про це я раніше ніколи не думав, а от тепер у голові промайнуло: чи не латиш він часом зукраїнізований?.. І, певно, суворий, невідступний, і не второпаю, про що говорити з ним... Це не те, що з Коряком чи Семенком. А до того ж, коли я оглянув свій обшарпаний одяг і взуття, то знітився остаточно: в такому вигляді з'являтися перед редактором - та це ж сорому набратися... Адже Сосюра мав шубу... Отак міркуючи, одержавши гонорар, я шугнув за двері контори й мерщій зник на вулиці. Так буде краще, подумав, а то роздивиться Еллан, що я за птиця, і друкувати не стане... Але невдовзі так чи інакше мені довелося стати перед очі Еллана-Блакитного. І сталося це ось як.

З Літературним комітетом я зжився, ніби з рідним домом. Як тільки кінчалися лекції, я часто-густо поспішав не до гуртожитку, а до Літкому: чи то проглянути газети, чи почути якісь літературні новини. Та на цей раз Коряка не було і його заступав Доленго. Коряк дуже поважав Доленга як працювиту людину і як обдарованого поета. У свій час, коли я працював у Літкомі, то серед паперів Коряка багато зустрічав рукописів Доленга. За студентських років він писав рондо й тріолети. У збірнику «Революційні поезії» (1920) був надрукований його вірш «Кіт нудьги», але, гадаю, Доленго друкувався і раніше. Ходив він у старенькому поношеному пальті з подертими рукавами, з яких настирливо ковтунами визирала вата, а на ногах були якісь непарні шкарбуни. Та на той час мало хто мав пристойне вбрання, і зовнішню вбогість тієї чи тієї людини покривала душевна краса. А Доленго на таку красу не був убогий. На всій постаті Доленга лежала печать якоїсь задуми. Завжди замислений, неговіркий, замкнутий, ніби чимсь пригнічений. При зустрічі з ним мені завжди приходили на пам'ять рядки з його вірша:

В мою кімнату супокійну

Ввіходить чорний кіт нудьги...

В ту мить, коли я зайшов до кімнати Літкому, Доленго зосереджено щось друкував на машинці. Я не став його турбувати й мовчки сів на стільця. Майже слідом за мною до кімнати увійшли два незнайомих товариші. Один у червоноармійській шинелі, вже досить поношеній, у чорному картузику, середній на зріст, худорлявий, з виразними печальними очима, що нагадували очі Гаршина; шока у нього була перев'язана білою хустиною - мабуть, боліли зуби. Другий - трохи вищий на зріст, женоподібний, з життєрадісним обличчям, зодягнений у все чорне: капелюх, піджак, штани- кльош. Обоє спинилися біли столу, спроквола почали переглядати газети. А Доленго собі друкував. Складалося враження, що ці незнайомці вже були тут і тепер зайшли когось зачекати.

І справді, за хвилину-дві, відхиливши двері, з коридору заглянув Йогансен.

- Пішли! - покликав він цих двох товаришів. Але, помітивши мене, увійшов до кімнати з вигуком:

- А-а! І Коржик тут!

По цих словах обидва незнайомці обернулися до мене:

- Оленько? - для певності запитав перший, з гаршинськими очима, і майже одночасно вигукнув другий:

- Оце він?! Такий молодюсенький...

Це були Микола Хвильовий і Валер'ян Поліщук.

Доленго нічого не помічав, продовжував друкувати, а ми четверо залишили Літком і цілою ватагою посунули - куди? - ну, звісно, до другого літературного пристановища - редакції «Вістей». Мені тепер уже не було боязко перед Елланом, адже я не сам, у гурті, та ще й з такою близькою і веселою людиною, як Йогансен...

Тільки-но встигли ми ввалитися до кабінету редактора, як балакучий Йогансен загомонів:

- А ми вам, Василю, Коржика привели!

На симпатичному овальному обличчі Блакитного, зосередженому й ніжно-печальному, сонячним зайчиком майнуло приємне здивування. Підвівшись із-за столу, він подав мені руку, привітно усміхаючись із такою душевною теплотою, що в мене самого засяяло обличчя від сяєва його добрих очей. Зачісане набік невисокою горбовинкою лискуче пасмо лляного волосся давало змогу вловити обрис його високого благородного чола. Все ще тримаючи мою руку, Блакитний жартома запитав Йогансена:

- Де ви його спіймали?!

- У Літкомі! - звітував Йогансен, тоді як Хвильовий і Поліщук вже примостилися на канапі й розглядали газети.

І це той «суворий латиш», з яким я так боявся зустрітись! Насправді я побачив людину - найлюдянішу і найпривітнішу з усіх літераторів, з якими я досі зустрічався. Тепло й ласкаво дивлячись мені у вічі, Блакитний промовив:

- Я давно вже хотів вас бачити! Блукаєте десь прекрасним незнайомцем, два роки друкуєтесь, а на очі ніколи не показуєтесь...

Я послався на те, що зайнятий навчанням, а проте зауважив, що одного разу заходив із Сосурою.

Приязно-пильно вдивляючись в мене, Блакитний цілком серйозно запитав:

- Пробачте, а ви часом не дівчина?

Таке запитання мене анітрохи не здивувало, бо його доводилося чути й від інших. Причиною тому було моє свіже юнацьке обличчя (тоді ще й з морозу), облямоване рясною, хвилястою гривною.

Йогансен поспішив відповісти за мене:

- Оленька я знаю два роки, можу запевнити вас, що не дівчина...

Чарівність душі Блакитного я відчув одразу. Було таке почуття, що я, зрештою, після довгих блукань приплив до щасливого блакитного берега. Я цінував доброзичливість Коряка за те, що він вивів мене на літературний шлях, цінував і Семенка, людину, безумовно, талановиту, віддавав йому належну подяку за його прихильність до мене, за те, що він усебічно сприяв просуванню моїх віршів до друку, але те душевне тепло і доброта, що їх випромінювали прекрасні очі Блакитного, і те щось невловиме, яке з першого погляду тебе приваблює і вселяє в серце симпатію, як до рідної, близької людини, все це було ні з чим і ні з ким незрівнянне. І я зрозумів усім єством, що тільки цієї людини не вистачало моему серцю. Коли я залишав редакцію, то Блакитний висловив бажання, щоб я був частішим гостем, не поминав будинку «Вістей» і коли завгодно заходив до його кабінету.

Я - частий відвідувач кабінету Блакитного.- Газета «Вісті» і її роль у вихованні мас.- Робіткорівський рух,- Кадри молодих письменників.- Утворення спілки «Гарт».- Роботящий розум.

Зустрінутий так тепло Блакитним, від того дня я вже рідше заходив до Літкому, а старався не поминати будинку «Вістей». Правда, Літком на той час доживав свої останні дні. Його місія у збиранні розпорошених літературних сил закінчувалася. Літературним осередком стає тепер редакція газети - «Вісті ВУЦВК» на чолі з її славним редактором Блакитним - поетом В. Елланом чи просто «товаришем Василем», з добрим другом і радником пролетарських письменників.

Будучи частим відвідувачем кабінету редактора, я став мимовільним спостерігачем трудових днів Василя Михайловича. Блакитний був на дев'ять років старший за мене. Отож він мав далеко ширший світогляд і глибші знання, і я у взаєминах з ним був на правах учня. Проте він ніколи не проявляв своєї переваги, не пишався своїм заслуженим авторитетом, не удавав із себе якогось ментора, а повадився зі мною просто, по-товариському, як рівний з рівним.

Розмови наші не порушували якихось високих, глибокодумних питань, а здебільшого торкалися поезії, характеристики творчості окремих товаришів - Семенка, Шкурупія, Валер'яна Поліщука: деякі їхні вірші гостро критикував із властивими йому саркастичними дотепами.

Зрідка я їздив додому на село і, повертаючись до Харкова пізнім вечірнім поїздом, неодмінно простував до редакції, знаючи напевно, що редактор ще працює. Добра прибиральниця Настя дбайливо опікувалася, щоб у товариша редактора на столі був гарячий чай. Та на цей раз на столі з'являлося вже дві склянки. За склянкою чаю Блакитний із великою увагою розпитував, які помітні зміни в сільському житті, у землекористуванні, цікавився роботою комнезаму тощо. До гуртожитку

потрапляв я тільки на ранок. З доброї ласки Блакитного канапа в його кабінеті надавалася в мое розпорядження для ночівлі.

Громадянська війна, голод були вже позаду. Життя міст і сіл увиходило в нормальну колію. У найвіддаленіші кутки України доходило друковане слово більшовицької преси. І газета «Вісті», редагована Блакитним, виконувала величезну роль у цьому політично-виховному процесі; її охоче читали робітники й селяни, шахтарі й службовці.

За найближчої участі Блакитного почав виходити також журнал «Шляхи мистецтва», що об'єднував невеличкий загін зачинателів нової поезії та прози. І от, починаючи з 1922 року, цей загін поповнюється новими літературними силами. І тут авторитетний редактор «Вістей» В. Блакитний - визначний поет Еллан - виявляє винятковий організаторський хист щодо об'єднання й виховання цього творчого поповнення.

Утворена перша в Україні Спілка пролетарських письменників «Гарт» - це той жолудь, посаджений Блакитним, що з нього потім виріс велетенський дуб нової української літератури. Вище я назвав В.Коряка дивною людиною в його невтомній літкомівській діяльності. Але ще більш дивним і невтомним був В.Блакитний. Та коли Корякові властива непосидючість, то В.Блакитний більшу частину дня і увесь вечір до пізньої ночі сидів у своєму редакторському кабінеті, немов прикутий до столу. Він виконував титанічну роботу, якої вистачило б на десять чоловік. Політичний і громадський діяч, редактор, поет, публіцист, творчий організатор. Та чи перелічиш всі ті ділянки його багатогранної діяльності! Повною мірою можна застосувати до В.Блакитного-Еллана оці слова Т.Шевченка:

Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам.

Образ Блакитного.- Редактор за роботою.- Відвідувачі кабінету редактора.- Ставлення В. Блакитного до друзів-письменників - Микола Хвильовий.

Уже в перші дні мого знайомства з Блакитним я зазнав од нього якщо не батьківського піклування, то піклування старшого, доброго брата. Простий, чуйний, гуманний, він завжди був готовий подати руку допомоги. Його незабутній образ назавжди запав мені в душу. Образ світлої, щирої людини, в якій так дивно поєднувались сонячна світлість мадонни з непохитною твердістю загартованого в боях борця.

Василя Михайловича за редакторським столом я інколи бачив у військовій гімнастерці, і це тим більше дивувало, що під цією гімнастеркою недавнього мужнього воїна крилося таке ніжне, обворожливе серце. І не можна було не відчувати, що перед тобою не хтось інший, а саме він - поет Василь Еллан. Відчувалося, що тільки такій світлій людині властива поезія - світла, бадьора, радісна.

Ліричний за натурою, я був іноді схильний до елегійних настроїв, але, коли дивився на життєрадісного поета Еллана, одразу проймався бойовим духом, революційним піднесенням. Своєю присутністю він збуджував у мене почуття мажорного світосприймання. До п'ятих роковин Великого Жовтня я написав вірша «Трофей Жовтневий». Цей вірш полюбився В.Блакитному, і він умістив його в ювілейному святковому номері «Вістей».

А відвідувачів кабінет редактора бачив чимало: і «своїх», і «сторонніх». Сторонні - це випадкові відвідувачі, переважно робкори й сількори або просто приїжджі громадяни, які приїхали до столиці, аби за допомогою «Вістей» розв'язати якісь важливі питання, що виникли на місцях. Блакитний уважно їх вислуховував, давав вичерпні роз'яснення, обіцяв сприяти в тій чи іншій справі.

Цих відвідувачів було вже не так багато. Зате свої постійні гості-письменники не забарювались провідати «товариша Василя». І вдень, і ввечері вони тут як тут, але, дивно, ніколи не заважали працювати редакторів. Правда, Блакитний не любив пустого базікання. Інша річ, коли мова торкалася творчих питань або хтось давав слушну пропозицію щодо оформлення газети, аби вона мала ще більшу прихильність у читачів. Рідко коли Таран (секретар) попереджав когось: «Товариш Василь зайнятий», - бачачи, хто простував до кабінету - «своя» чи «стороння» людина. І це тільки в тих випадках, коли Блакитний сидів за писанням термінової передової.

Ставився Блакитний до товаришів по перу дуже приязно й ласкаво, особливо, коли бачив, що людина обдарована. За всі роки знайомства я ні разу не помічав у нього злоби на когось: усяка брутальність була йому невласлива. Пригадую лише єдиний випадок неприязного ставлення до одного-літератора: не знаю, чому Блакитний недолюбував В. Гадзинського. Найчастіше до кабінету редактора навідувався М. Хвильовий. Ця людина з великою пошаною ставилася до Блакитного і як до політичного діяча, і як до поета Василя Еллана. Він ніколи не нав'язувався першим своїми балачками і, коли бачив, що Блакитний зайнятий, мовчки сідав на канапу чи підвіконня і починав ритися в журналах. Особливо його цікавила «Красная новь» - захоплювався повістями Б. Пільняка, Вс. Іванова та Л. Сейфулліної. Хвильовий довго, зацікавлено розглядав його і приємно-здивовано промовив: «Оце вона така!» В ті роки Хвильовий стояв на тій же партійній ідейно-творчій платформі, що й Блакитний, і ніякої «орієнтації на Європу» в нього не було ще й у зародку. І коли Блакитний відносно був вільний, то, поклавши перо чи олівець, залюбки починав розмову з Хвильовим - одним із найприємніших співбесідників. А вечорами гурток співрозмовників збільшувався. Крім Хвильового, тут бували Коряк і Йогансен, Тичина й Сосюра, Довженко й Вишня, Христовий³ і Поліщук, Коцюба, Майський,⁴ Кулик, Дніпровський та інші - перші сподвижники Блакитного по утворенню «Гарту». Жваві розмови точилися до пізньої ночі. Особливо шумний був вечір у кабінеті редактора того дня, коли було оголошено Декларацію і Договір про утворення СРСР. З приводу цієї події В. Сосюра експромтом зачитав вірша, в якому, пригадую, гууу - луна паровоза «СССР» перегукувалася римою з «Україною, з Капеллеу...

Трохи пізніше частим відвідувачем кабінету редактора і близьким соратником Блакитного був Ю. Смолич - активний діяч на ділянці театрального «Гарту».

Спілка селянських письменників «Плуг» та її літературні вечори.- «Понеділки».- Виступи гартованців та приїжджих гостей.- Остап Вишня і Сергій Єсенін.

Майже одночасно з утворенням «Гарту» була утворена і Спілка селянських письменників «Плуг» на чолі з С.Пилипенком, редактором газети «Селянська правда». Через свої обмежені ідейно-творчі настанови й низький художній рівень творів більшості її членів ця Спілка не могла дорівнюватись до ударного загону «Гарту». Однак Спілка «Плуг» здобула широку популярність своїми літературними вечорами - «понеділками», які влаштовувались у залі готелю «Селянський будинок».

Не зайве зупинитись на цих вечорах, поскільки на них часто-густо виступали гартованці й приїжджі гості з Києва, Полтави та інших міст України, а також Білорусії та Канади. З Києва, зокрема, приїздили Яків Савченко та Григорій Косинка. Але успіх того чи того «понеділка» завжди залежав від виступу гартованців. Правда, сам Блакитний на цих вечорах майже не бував - чи то через роботу в редакції, чи, може, з неповаги до просвітянських витівок С.Пилипенка, і ці «понеділки» жартома називали «вечорницями». Після читання творів завжди проводилося їх обговорення, в якому могли брати участь усі, хто бажав. Тому вечори «понеділків» були пожвавлені, гучні, при численній аудиторії, що складалася з міської інтелігенції, службовців, робітників, але переважно з вузівської молоді. Охоче відвідували вечори і селяни, які зупинялися в «Селянському будинку». Коли дискусія вже надто розпалювалась, то головуючий «папаша» Пилипенко підводився з-за столу й своїм гучним голосом «віщав»:

- Не збирайтеся мене перекидати: я командував полком, - трохи більшим за цю аудиторію!

Успіх авторів, що виступали із читанням своїх творів, багато залежав від того, хто як читав. Так, несміливий, тендітний Павло Тичина читав свої вірші тихо, монотонно, що послаблювало увагу слухачів. Але досить було одного імені - Тичина, щоб нагородити автора гучними оплесками. Чудово читав (із пам'яті!) свої новели Григорій Косинка. Для слухачів це було незвичним явищем. З пам'яті читав і Сосюра, але ж вірші - то інша річ. Добре читав свої футуристичні вірші Грицько (Гео) Коляда. Гучно, протяжно, з вигуками - хоч і не доберешся до змісту, зате лишалося враження від голосу автора.

³ Христовий Микола (бл. 1895 - після 1937) - український культурно- громадський та політичний діяч. Знищений радянською системою.

⁴ Майський (спр. прізв. - Булгаков) Михайло Семенович (1889-1960) - український письменник і публіцист. Працював разом з О.Коржем у газеті «Вісті». Належав до «Гарту» і Вапліте. Автор збірок оповідань і новел про життя і працю робітників індустріального міста. Був у дружніх стосунках з О.Коржем, який залишив про нього цікаві спогади.

Петро Панч чи не вперше дебютував новелою «Калюжа». В дискусії виступав Хвильовий, відзначив художню зрілість автора й висловив упевненість у майбутніх успіхах письменника. Сам Хвильовий на одному з вечорів читав своє оповідання - «Я (Романтика)». Хтось із виступаючих (здається, Дмитро Бузько⁵) сказав:

- Коли я слухав цей твір, то мене увесь час якийсь демон огортав великими крилами.

Пригадую, як приїхав із Полтавщини несміливий, скромно одягнений в бушлат сільський учитель. Його тепло привітав Пилипенко, вгадуючи в провінціалові здібного письменника. Цей учитель на вечорі прочитав своє оповідання. З яким захопленням сприйняли слухачі твір і якими гучними оплесками вітали автора! Оповідання називалося «Червона хустина», а автором його був мало кому тоді відомий Андрій Головка.

Але найчастіше із читанням творів виступали Сосюра і Остап Вишня. Не буде помилкою, коли скажу, що саме вони були улюбленцями публіки. Між цими авторами й слухачами утворилися досить теплі, дружні стосунки, і нерідко під час їхніх виступів мали місце жарти. Так, одного разу Сосюра читав ліричного вірша, у якому був такий рядок:

Я такий ніжний, ніжний...

Не встиг автор зачитати наступний рядок, як хтось із слухачів продовжив: «Штани в мене білі, білі...» (Це було влітку, і Сосюра на вечорі був у білих штанах). Увесь зал розітнувся реготом від цього імпровізованого рядка «співавтора». Іншого разу Сосюра виступав із поемою «Махно». Аде дискусії не провадилось. Головуючий Пилипенко першим узяв слово і, повчаючи автора, зазначив, що Махно - бандит і ніякого оспівування не вартий. З цієї поеми запам'яталися лише рядки:

Ну й Ян, з усмішкою ясною...

У нього коні, як огоні...

Остап Вишня виступав не тільки з читанням фейлетонів, але й залюбки брав участь у дискусії. В цих випадках він любив вдаватися до каламбурів. Критика його була завжди короткою, влучною, інколи ущипливою і разом з тим жартівливою. Так, у кінці 1922 року на вечорі прочитав і я якогось давнього напівфутуристичного вірша. В обговоренні взяв слово й Остап Вишня, але найперше він звернувся до головуючого із запитанням:

- А чи не той це Корж, що пікся у «Шляхах мистецтва»?

Вже одним цим запитанням він насмішив публіку. Одержавши від Пилипенка ствердну відповідь, Вишня зробив манірну гримасу, здвигнув плечима, втягнув у них голову й широко розвів руками, немов говорячи цим рухом: «Ну що я можу сказати - адже я не поет?». Проте сказав і сказав усього три слова: «Що ж, по-моєму, гливкуватий...» І знову регіт покотився залом, на що Вишня і розраховував.

Проте дісталось і самому Вишні. На одному з понеділків він вирішив поділитися своїми враженнями від поїздки до Москви, власне, враженнями від літературного виступу імажиністів. Пояснюючи слово «імажинізм», він знову вдався до свого улюбленого коника - каламбура:

- Імажинізм - це значить: «І ми мажемо»...

Хтось несміливо зааплодував, очевидно, знайшовши таке тлумачення дотепним. Але коли Вишня торкнувся самої особи Єсеніна, і не стільки його віршів, а почав описувати зовнішній вигляд поета: «завитий, напахчений, напомажений...» - то хтось, обурений таким ставленням до Єсеніна, не стерпів і з явною тенденцією вигукнув:

- Потихше! Вірші Єсеніна переживуть ваші фейлетони!..

Поки що ніхто нікого не пережив: живий у творах Сергій Єсенін, живий і Остап Вишня.

Вільний птах, або моя легковажність.- Хвороба.- Допомога Блакитного.- Я - літпрацівник.- «Моя пісня».

Закінчивши педкурси навесні 1923 року, я не збирався учителювати, а тому не захотів відбувати і педпрактику - почував себе вільним птахом, наївно гадаючи, що можна прожити з гонорару за вірші, адже я мав у кишені членський квиток «Гарту», вручений самим Блакитним за його підписом та підписом секретаря І.Дніпровського. Коротше кажучи, на той час я був людиною легковажною, щоб не сказати безрозсудливою. Носився на крилах пісні, жив за принципом: я - для поезії, а поезія - для мене. Мабуть, у голові ще сиділо Семенкове кредо:

⁵ Бузько Дмитро Іванович (1890-1943) - український письменник. Був з О.Коржем в одній організації «Нова генерація». Автор повісті «Лісовий звір» (1924), «За ґратами» (1930), численних оповідань, роману «Голяндія» (1930). Більшість творів письменника присвячено соціалістичним перетворенням на селі. У 1937 році репресований, помер на засланні. Був у дружніх стосунках з О.Коржем.

Не бійсь тогочасної блискавки,
Коли почувеш силу...

Та біда в тому, що цієї сили тоді було в мене не так багато. Про якусь постійну роботу я не думав ще й тому, що наближався мій призов, і я гадав - не сьогодні-завтра піду до лав Червоної армії, а потім буде видніше. Але до армії мене не взято через короткозорість і астигматизм і зовсім знято з військового обліку. А тут на біду підкосила мене малярія, і я до самої пізньої осені 1923 року хворів у своєму селі Огульцях. Наближались холоди. Виснажений тривалою хворобою і зубожілий, без теплового одягу, я не бачив ніякого порятунку, як тільки написати про своє становище Блакитному. Листа адресував на «Вісті». До листа взяв за епіграф слова Чехова, що кондуктору, який пише вірші, живеться набагато краще, ніж поету, який не працює кондуктором... Через тиждень від редакції «Вістей» я одержав п'ятдесят карбованців. Купивши на них пальто, я одразу з'явився до Блакитного, щоб подякувати за допомогу. Схудлий, острижений, я, певно, вже мало нагадував йому «прекрасного незнайомця», схожого на дівчину... В кабінеті на той час сидів і Гордій Коцюба. Обидва заклопотано почали обговорювати моє становище: чим би допомогти. Вирішили на тому: дати мені посаду літпрацівника й перекладача.

У кабінеті Блакитного, крім письмового столу редактора, стояв у кутку ще інший, менший, не письмовий, так собі столик, мабуть, для графіна з водою. За цей столик і посадив мене Блакитний, поклавши цілу купу дописів для літературного обробітку. Якихось два-три дні в моїй роботі все йшло ніби гаразд. Але треба зауважити, що частина дописів була російською мовою. Обробляючи їх, одночасно треба було й перекладати. Спіткнувшись на якомусь слові, я ніяк не міг добрати відповідного українського слова і, втративши терпіння, тут же на дописі написав: «Боже, яка нудота!» та ще й підписався, немов під віршем: «Ол. Корж». Піднявся з-за столу й нишком зник. Блакитного якраз на цю хвилю не було в кабінеті.

За подібні «коники» такого літпрацівника, безумовно, без усяких застережень слід би вигнати не те що мітлою, а поганим деркачем. Та, власне, я й сподівався на це. Наступного дня приходжу до редакції з виглядом, який буває в kota, коли він нашкодить. Тому не поспішав сідати за стіл. Відчинивши двері кабінету, я вловив суворий погляд Блакитного, хоча вгадував, що ця суворість удавана, не справжня. У кабінеті був Хвильовий. Тільки я з'явився, як Блакитний звернувся до нього: «Миколо, полюбуйтеся Олельком! Я хотів дати йому шматок хліба, а він, подивіться...» І подав той допис із моєю «резолюцією».

Хвильовий, прочитавши, стримано посміхнувся і, явно бажаючи мене захистити, звернувся невідомо до кого - чи до Блакитного, чи до мене:

- А словник був під рукою?

Я поспішив відповісти, що не було, врятовуючись цим, як соломинкою... А тут і Хвильовий підтримав:

- Ну, звісно, так важко перекладати, тож не дивно, що Олелько занудився, треба неодмінно мати під рукою словника...

По цій розмові увесь «гнів» Блакитного розвіявся, як хмарка. Внаслідок такого неприємного інциденту наступного ж дня я був озброєний відомим у ті роки словником В.Дубровського.⁶

Під час хвороби я прочитав «Листя трави» Уїтмена в перекладі К. Чуковського та «Садівника» Робіндраната Тагора в перекладі І.Буніна. Під впливом цих творів я написав чималу ліричну поему «Моя пісня». Щоб приглушити недавню свою провину, я підсунув Блакитному як сюрприз твориво своєї хворої музи, оформивши рукопис у формі маленької книжечки. Запозичення уїтменівської форми - ще не гріх, а от гірше, що це твориво рясніло еротикою, зовсім не прикритою фіговим листком.

Блакитний уважно читав «Мою пісню», але я помітив, що над деякими рядками він неприємно кривився. Прогаявши над читанням не менше півгодини і заклавши пальцем якусь сторінку рукопису-книжечки, він сказав:

⁶ Дубровський Віктор Григорович (1877 - після 1943) - український мовознавець, лексикограф і перекладач. У Києві був редактором Інституту української наукової мови, науковим співробітником ВУАН. У 1930 заарештований у процесі СБУ. У 1937 засуджений вдруге на 10 років, але 1942 рішення трійки було змінене, строк зменшений. У 1943 звільнений з табору в Амурській області. Подальша доля невідома. Перекладав твори Е. Золя, Е. Глезера та ін. письменників.

- Це набагато гірше від того, що ви друкували раніше. Написали кат зна що, нехай би про це писав Валер'ян Поліщук...- і, розкривши закладену сторінку, процитував:

Я устами уткнув в твої пишні груди
І притисну так міцно, що Землі стане млосно.
Затремтять і міста, і села.
Та розкриєш ти очі - як усе засміється знову,
І сади зацвітуть запашними трояндами...

Закінчивши цитату, Блакитний зауважив:

- Це добре, що сади зацвітуть трояндами... Тільки якби вони зацвіли не від очей вашої любки, а від праці трудящих рук.

І резюмував:

- Ця «пісня» не наших днів...

У поезії,- говорив він не раз,- має бути ідейна чіткість. Якнайменше елегій та інтимного сюсюкання, і якнайбільше здорового мажору, адже наша доба - доба радісної праці, радісних настроїв.

Після такого тематичного прочухана я вже ніколи не брався за подібні теми. Отож варто мені було на півроку (на час хвороби) відірватися від Блакитного, від «Гарту», як я вже пішов хибним творчим шляхом. В оточенні Блакитного я ставав політично грамотнішим, творчо освіженим і збагаченим. Після «Моєї пісні» я дав йому вірші «У глупу ніч» і «На Озері Радості». Першого вірша він охоче вмістив в літдодатку «Вістей» - «Література, наука, мистецтво», а другого запланував до альманаху «Гарт».

Зустріч гартованцями нового 1924 року.- Смерть Леніна.

Творчий колектив гартованців за бажанням і допомогою Блакитного вирішив зустріти Новий 1924 рік у приміщенні редакції «Вістей». Від кабінету редактора ліворуч уздовж коридору йшов цілий ряд кімнат, які сполучалися внутрішніми дверима. Ці двері повідчиняли навстіж, і з анфілади утворився чималий зал.

Увесь вечір 31 грудня підготовка до свята йшла повним ходом: розставляли столи, стільці, розносили пляшки з вином різної форми і з різними етикетками; питва і закусок було заготовлено вдосталь, адже непівська торгівля була у повному розквіті. Блакитний сидів за своїм редакторським столом до пізнього вечора, переглядаючи матеріал до новорічного номера газети, і метушня підготовки до свята аж ніяк не заважала. Перед ним на столі лежав паперовий пакуночок з волоськими горіхами, і він, раз по раз одриваючись од гранок і тримаючи в руці ключа від дверей, розбивав ним горіхи й кидав ядерець до рота. Часом крадькома добрим поглядом з прихованою усмішкою гляне на метушливих гостей, що були зайняті своїм ділом. А коли стрілка годинника поминула одинадцять, Блакитний одягнув свою шкірянку і, побажавши гартованцям щасливої зустрічі Нового року, сам, на превеликий жаль усього колективу, залишив кабінет і гостей: він мав зустрічати Новий рік в іншому місці - в будинку ВУЦВК.

Новорічний вечір гартованців пройшов радісно, тепло, як у єдиній дружній сім'ї. Присутніми на вечорі були П.Тичина, М.Хвильовий, О.Довженко (здається, з дружиною), Остап Вишня, С.Пилипенко (з сестрою), В.Поліщук, М.Христовий, М.Йогансен, В.Сосюра, Петро Панч, Г.Коцюба, О.Копиленко, І.Сенченко, Н.Забіла, С.Божко, В.Вражливий, Г.Коляда та інші. Назвав лише тих, кого добре запам'ятав.

Пили всі, крім Павла Тичини, який тільки підіймав келиха, але ставив його на стіл повним. Зате надміру випив Сава Божко. Перший раз на віку запричастився чарами Діоніса і аз грішний. З Колядою ми щось белькотіли про Маяковського і Семенка, і язика у нас запліталися, як і слід було їм заплітатися у недавніх неоперених футуристиків. Остаточо сп'янілого Божка довелося покласти на канапу в кабінеті редактора. Це було зовсім не вигідно для мене, бо традиційно ця канапа, з дозволу Блакитного, була в моєму розпорядженні на той випадок, коли я не їхав додому, а з якихось причин залишався на ніч у Харкові (я був поїзником).

Вечір тривав до 4-ї години за північ. Почали розходитись по домівках, а моя «домівка» була зайнята Савою Божком. Копиленко запропонував мені заночувати в нього. Звичайно, я не відмовився. Копиленкові, Сенченкові, Вражливому й Забілі дорога була в одному напрямку. Взяли візника, і всі п'ятеро ввалилися в сани. Візник цвьохнув батіжком, і сани легко й плавно понесли по засніженому бруку. Вдихав морозне повітря, і в голові враз почало прояснюватися, і так було приємно й зачаровано дивитись крізь плетиво сніжинок на вогні святкового Харкова. Мимоволі спливали в пам'яті рядки Елланового вірша:

Де оспіваний задуманим поетом
Сивий морок звис над сонним містом...

За якихось десять хвилин візник розвіз нас по квартирах. Ми з Копиленком встали з саней першими, бо його квартира була найближча.

...Але як радісно не зустрічали радянські люди тисяча дев'яцот двадцять четвертий рік, як не покладали на нього найкращих надій, не минуло й місяця, як він покритив усю країну чорним покривалом скорботи. Зимового вечора двадцять першого січня на увесь світ заридало радіо: «Ленін помер... Ленін помер... Ленін помер...»

Журнал «Всесвіт».- Довженко (Сашко).- Хвороба Блакитного.- Відвідини хворого товариша Василя.- Крик, закутий у чорні рамки.- Хуртовини.

Журнал «Шляхи мистецтва», що виходив з 1921 року за найближчою участю В.Блакитного, закінчив своє існування в 1923 році. Прямим продовженням цього журналу був альманах «Гарт», укладений з творів гартованців за редакцією В.Блакитного. Та цього було замало. Невтомний поборник української періодики Блакитний мріяв про широку трибуну, з якої можна було повідати масам про все, що діється на світі в галузі політики, літератури, мистецтва, науки, техніки, спорту тощо. Отак і вимріявся універсальний ілюстрований двотижневик «Всесвіт» за його редакцією, який почав виходити з січня 1925 року.

До співробітництва в цьому журналі був залучений якнайширший авторський колектив. На сторінках «Всесвіту» поміж літературних імен, уже відомих, з'являється вперше чимало нових. Поява нового поета чи прозаїка тішила Блакитного так, як тішить квітникаря поява нової квітки. Так, Кость Гордієнко як письменник виріс на сторінках цього журналу під псевдонімом К.Подольнин, несучи «тягар» репортажу і для «Вістей», і для «Всесвіту». Через «Всесвіт» ступили на широку дорогу і М.Майський, і багато інших.

У виданні «Всесвіту» активну участь брав О.Довженко. Права, він тоді ще не був ані великим режисером, ані славетним письменником, а працював, як скромний художник Сашко. Його авторству належить титульний заголовок журналу, більшість обкладинок, політичні карикатури, дружні шаржі. З художніх полотен у 1925 році він написав великі портрети: всеукраїнського старости Г.Петровського і вже смертельно хворого В.Блакитного.

Але вже тоді накреслювався шлях, який привів Довженка до всесвітньої слави. У вільні від журнальної роботи години він забивався у найвіддаленішу кімнату «Вістей» і займався писанням сценарію. Написані уривки він охоче зачитував у тісному колі редакційних товаришів і, окрилений їхніми похвальними оцінками, ще з більшим завзяттям віддавався кіносценарній творчості. Він був на порозі великого покликання.

Журнал «Всесвіт» мав великий успіх серед інтелігенції, службовців, робітників, студентства, військових, селян. Всі залюбки читали новий український двотижневик, і можна було сподіватися, що він у недалекому часі стане найкращим універсальним ілюстрованим журналом в Україні. Та на біду його фундатор і невтомний редактор тяжко захворів.

Редагування журналу Блакитний доручив М. Хвильовому, який у свою чергу мав заступника О.Копиленка. В кінці жовтня 1925 року вся редакція «Всесвіту» у складі М.Хвильового, О.Довженка, О.Копиленка та автора цих рядків (не пригадую чи були В.Зегер і К.Гордієнко) провідали хворого, всім дорогого товариша Василя на його квартирі по вул. Чернишевського, 28. Блакитний був дуже радий нашим одвідинам. Він, тяжко недужий, зустрів нас теплою, привітною усмішкою. Приємно схвильований, намагався підвестися з ліжка, але Хвильовий попросив не робити цього. Лідія Євгенівна, вірний друг Василя, з печальним обличчям, на якому лежали сліди безсонних ночей, турботно й лагідно полаштувала на ліжкові дві подушки, аби йому було зручно напівлежати, і, щоб не заважати нашій розмові, вийшла до другої кімнати.

У кожного з нас стислося серце від болю, коли ми дивилися на безнадійно хворого редактора-друга. Худий і смертельно блідий, він нагадував тільки тінь тієї чарівної людини, яку ми звикли бачити в редакції. Але світлий погляд його прекрасних очей все ще говорив нам, що це - Блакитний. Я не стерпів болю і за своєю нестриманістю крізь сльози промовив: «Бідний товаришу Василю, як ви змінилися, схудли...»

Промовивши це, я одразу помітив, що обличчя Блакитного посмутніло. Але, перемагаючи смуток, він із якоюсь удаваною бадьорістю відповів:

- Навпаки, я зараз поправився. А місяців зо два тому я справді був страшний. Ось тут у мене є фото.

І він почав метушливо розшукувати на столику те фото. Але Хвильовий відвів його руку від паперів і попросив не шукати фото, не порушувати спокій. І щоб виправити моє необачне зауваження, підтримав слова хворого:

- Безперечно, ви поправились - і набагато. Олелько помиляється, він без окулярів просто не розгледів. Ми всі сподіваємось скоро побачити вас у редакції.

Слова Хвильового підтвердили Довженко і Копиленко, запевнили хворого, що він справді виглядає досить добре. І диво дивне! Блакитний відразу перетворився: він заспокоївся, повеселішав і з піднесенням заговорив про свої творчі плани. І я пригадав:

Ні слова про спокій, ні слова про втому...

Діставши зі столу блокнот і гортаючи його сторінки, Блакитний повідомив, що він задумав писати роман про сучасника. Зачитав нам дещо з плану, але висловив жаль, що за станом здоров'я навряд чи зможе скоро написати той роман. Тому запропонував писати цей роман колективно, розділами, і в першу чергу хотів, щоб погодились на це Хвильовий і Копиленко. Хвильовий не заперечував, схвалював пропозицію. Довженко навіть погодився ілюструвати роман.

Я розумів, з яким болем у серці доводилось товаришам говорити ці оманні слова, аби тільки заспокоїти хвору людину. А Блакитний, чим далі тривала розмова, все більше й більше захоплювався романом і вже підвівся зовсім, узяв зі столика олівець і почав занотовувати щось у блокноті, напевне, свіжу думку щодо плану, композиції твору.

Але раптом у квартирі розітнувся дзвоник. Лідія Євгенівна поспішила на дзвоник, і ми побачили в дверях лікарів, що прийшли на консиліум.

- А-а-а! У вас гості! - приємно усміхаючись до Блакитного, лагідно промовив старший, напевне, лікар.

Блакитний якось винувато теж усміхнувся до лікаря, а ми, попросивши у лікарів і Лідії Євгенівни пробачення, що порушили спокій хворого, попрощалися з дорогим товаришем Василем, побажали йому якнайскорішого видужання і, зажурені, тихо залишили квартиру.

Тільки-но вийшли на вулицю, Хвильовий накинувся на мене з докором:

- Ех, ви! Настріляний горобець! Хіба можна таке говорити хворому?

Але я й сам тоді схаменувся і збагнув, що не завжди людині потрібні співчуття і жалощі. Йшли мовчки пригнічені. Пожовкле опале листя, що котилося за вітром по тротуару, нагадувало мені, та, мабуть, і всім, пожовкле, змарніле обличчя безмежно дорогого товариша Василя. Всім нам було ясно, що до цієї людини впритул підходить зима. Гірко було думати, що людина, яка віддала себе цілком боротьбі за краще життя народу, палкий і невтомний боєць української преси, людина, закохана в літературу, мистецтво, у творчість, у повному розквіті сил і таланту мусила назавжди покласти своє бойове перо за наказом неблаганної Парки. У це аж ніяк не хотілося вірити!

Перших днів грудня 1925 року я поїхав на село і там був застигнутий хуртовинами. Заметена снігами дорога не давала мені змоги вирватися до Харкова, і я понад тиждень пробув дома. Пошта надходила нерегулярно, і газети від 3 по 6 грудня я одержав лише 9-го числа. І коли розгорнув вісті за 5 грудня, то на мене раптом навалилося якесь велетенське риштування із чорних залізних рамок, і з кожної рамки хтось одчайдушно кричав: Блакитний... Блакитний... Блакитний...

Ні, то я сам кричав, і цей крик, закутий у чорні рамки, миттю зламав їх усі, як вода греблю, і залив усю газету сльозами. Я відчув, ніби хтось відірвав шматок мого серця.

... Я не був на похороні. Я не мав можливості низько схилити голову перед прахом незабутнього товариша Василя, мого наставника і покровителя. Я не проводив його в останню путь. Але я бачив у «Всесвіті» фото похоронної процесії і мислено-зримо пізнавав себе біля будинку ВУДВК серед багатотисячного натовпу, який віддавав останню шану славетному поетові, достойному громадянину.

... Улітку 1925 року я здав до друку збірку поезій «Бортъ», що складалася у більшості з тих поезій, які друкувались Блакитним у «Вістях» та «Всесвіті», і з нетерпінням чекав того дня, коли перший примірник подарую дорогому Василю Михайловичу. Але не судилося: збірка вийшла на початку 1926 року.

Принагідно тут хочу сказати кілька слів про Хвильового. Ми вже надто суворо ставилися до цього імені, ніби Хвильовий справді із самих пелюшок почав галасувати: «Геть від Москви!» Ми забуваємо, що «Шляхи мистецтва», альманах «Жовтень», альманах «Гарт» виходили за найближчої участі М.Хвильового, що він був одним із талановитих зачинателів української дожовтневої прози («Сині етюди»), на якій вчилися П.Панч, О.Копиленко, І.Сенченко та ін. Зрештою, він був

найближчим соратником Блакитного на літературному фронті. Хвильовий стояв на тих же ідейно-творчих позиціях, що й Блакитний... Дехто гадає, що «Гарт» розвалився через ворогування Блакитного з Хвильовим. Це зовсім не так. Причина розвалу «Гарту» полягає в тому, що його голова вибув із строю. А ще мудрий Боян у «Слові о полку Ігоревім» казав: «Тяжко голові без плеч, але худо і тілу без голови.» Усякі «азіатські ренесанси», усякі «орієнтації на Європу» виникли пізніше, після смерті Блакитного, коли Хвильовий, за виразом Пушкіна, почав «кусати груди своїй годувальниці, тому що вирости зуби». А його годувальницею була, безперечно, російська література, а не європейська. Як письменник він виріс із школи Буніна, додатково пройшовши студії на творчості Пільняка і Сейфулліної. Втративши ідейну підпору в особі Блакитного, Хвильовий заплутався в тенетах своїх хибних теорійок.

1969